

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Geografiya fani o'qituvchisi Xudoyorov Lochinbek
Geografiya yo'nalishi 1-kurs talabasi
Tursunova Gulsanam
Shahrisabz state pedagogical institute
Geography teacher Khudoyorov Lochinbek
1st year student of geography
Tursunova Gulsanam

O'ZBEKISTON OILALARINING TARKIBI
COMPOSITION OF FAMILIES IN UZBEKISTAN

Annatatsiya: Maqolada O'zbekiston Respublikasidagi oilalardagi so'nggi yillarda bo'lib, o'tgan tarkibiy o'zgarishlar va ularning jamiyat hayoti uchun ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: Oila, farzand, jamiyat, ijtimoiy-iqtisodiy omil.

Abstract: The article discusses the structural changes that have occurred in families in the Republic of Uzbekistan in recent years and their impact on the life of society.

Keywords: Family, child, society, socio-economic factor.

Oilalar jamiyat davomiyligini ta'minlovchi asosiy yacheyka hisoblanadi. Bu yerda, inson dunyoga kelib yashaydi va balog'ot yoshiga yetib, farzand ko'radi hamda nasl qoldiradi. Bu uzviy jarayon tufayli jamiyatda avlodlar almashinib yangidan yangi oilalar barpo bo'ladi. Oilalar jamiyatning davomiyligini, aholi sonini o'sib borishini ta'minlovchi jarayondir. Lekin, u bevosita ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan bog'liq holda o'zgarib turadi. Ammo shu yerda bir narsani ham unutmaslik kerakki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning

cho'qqisiga yetgan Yevropa, Amerika, Osiyodagi ayrim davlatlarda oilalar inqirozning boshi berk ko'chasiga kirib qolganiga guvoh bo'lmoqdamiz.

Hozirgi davrga kelib aholi oilalarning me'yorda ko'payishi uchun har bir oiladagi farzandlarning o'rtacha soni 2,5 tadan kamdir. Ilmiy manbalarda har bir oila o'rtacha 2 tadan farzand ko'rsa o'z ota onalari o'rnini to'ldiradilar. Agar oilada 3 tadan farzand bo'lsa, uchinchi bola turli sabablar (baxtsiz hodisalar, kasalliklar) bilan hayotdan ko'z yumgan bolalar va farzandsiz oilalarni "qoplaydi", ya'ni o'rnini bosadi. Shuning uchun ham aholi sonini bir me'yorda saqlanishi uchun oiladagi farzandlar soni o'rtacha 2,5 bolani (demak oilalarning yarmi 2 bolali yarmi esa 3 bolali) tashkil etishi lozimdir. Agar oilada farzandlar soni 2,5 kamayib borsa aholi soni kamayadi va demografik inqiroz sodir bo'ladi. Oiladagi farzandlar soni tug'ilishning yig'indi koeffitsinti (har bir 15 – 49 yoshdagi ayolga to'g'ri kelgan bolalar soni) yordamida aniqroq ifodalanadi.

Aholining tabiiy harakati qator omillar ta'sirida sodir bo'ladi. Ushbu omillar shartli uch guruhga ajratiladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar: ishlab chiqarish munosabatlarining xususiyatlari, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi, aholining turmush tarzi, ma'lumotlilik va madaniyat darajasi, ayollarning ijtimoiy hayotda tutgan o'rne, bandligi, dini, urf odat va qadriyatlar.

Tabiiy-biologik omillar: tabiiy sharoit, tabiiy ofatlar, erkak va ayol organizmining tashqi muhitga moslashish darajasi, iqlim va uning jinsiy yutuklikka, farzand ko'rish davriga, turli epidemiya va kasalliklarga ta'siri.

Demografik omillar: aholining yosh jinsiy tarkibi, nikoh va ajralish jarayonlari. Agar aholi tarkibida yoshlar salmog'i yuqori va jinsiy mutanosiblik bo'lsa, nikohga kirish, ya'ni oilalar paydo bo'lishi uchun demografik imkoniyat mavjuddir. Bu hol o'z navbatida tug'ilishga ijobiy ta'sir etadi. Aksincha, aholi tarkibida qariyalar salmog'i yuqori bo'lsa, tug'ilish kamayib, o'lim hollari ko'payadi. Demak har bir davlat mana shu

mutanosiblikni saqlab turushga intiladi. Yevropa davlatlarida ham aholi o'rtasida yoshlar salmog'ini saqlab qolishga oid bir qancha harakatlar bo'lgan. Ammo ular tomonidan reproduktiv yoshdagilarni moddiy, iqtisodiy, moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlashga qaratilgan say-harakatlar o'zining ijobiy natijalarini bermagani uchun ularda qariyalar soni umumiy aholi ichida katta ko'rsatkichga ega bo'lib, qolmoqda.

Aholining takror barpo bo'lishi, ya'ni avlodlar almashinish jarayoni jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida, davlatlarda, millatlarda o'ziga xos xususiyatga egadir. Ana shu xususiyatlarni aniq bilish uchun aholining takror barpo bo'lishini ifodalovchi maxsus ko'rsatkichlar ya'ni koeffisientlardan foydalaniladi.

Demografik o'sishning asosiy manbai an'anaviy ravishda aholining tabiiy harakati hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mamlakatda ham, o'rganilayotgan mintaqada ham tug'ilishning asosiy ko'rsatkichlarida shuni bilish mumkinki tabiiy o'sishning pasayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Biroq, ushbu tendensiya mamlakatning boshqa mintaqalariga qaraganda kamroq seziladi. Tug'ilish va tabiiy o'sish sur'atlarini pasayish jarayoni Toshkent shahrida allaqachon boshlandi. Asta-sekin va qo'shni mintaqalarda davom etmoqda hamda janubda – Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida eng past ko'rsatkichlarga erishilmoqda. Boshqacha aytganda, ushbu jarayon butun mamlakat aholisining o'sishiga hissa qo'shayotgan ushbu sohalarda yakunlanadi.

O'zbekiston aholisi asosan tabiiy ko'payish hisobiga o'sib kelgan. So'nggi yillarda tabiiy ko'payish sur'atining yil sayin kamayib borishiga qaramasdan, u nafaqat aholi sonining o'sishni, balki oilalarning ko'payishini ham ta'minlamoqda. Tadqiq qilinayotgan davr mobaynida O'zbekistonda tashqi migratsiya oqibatlari salbiy bo'lib, buning natijasida aholi sonining o'sishi uning tabiiy ko'payishi ko'rsatkichidan kam bo'lishini ta'minlagan O'zbekiston Respublikasi doimiy aholisi soni 2020 yil 1 yanvar holatiga

33905,8 ming kishini tashkil etib, 2019 yilda 650,3 ming kishiga yoki 2,0 %ga o'sgan. Jumladan, shahar aholisi soni 17,1 mln kishini (jami aholi sonidagi ulushi 50,5 %), qishloq aholisi soni 16,7 mln kishini (49,5 %) tashkil etdi. Respublika hududlari kesimida tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, 2020 yil 1 yanvar holatiga eng ko'p aholi soni Samarqand viloyatida 3719,6 ming kishini (respublika aholisi sonidagi ulushi 11,4 %ni) tashkil etib, keyingi o'rinlarda Farg'ona viloyatida 3620,1 ming kishini (11,1%), Qashqadaryo viloyatida 3148,1 ming kishini (9,7%), Andijon viloyatida 3011,6 ming kishini (9,2%) tashkil etdi.

Qashqadaryo viloyati juda yuqori demografik imkoniyatlarga ega. Bundan tashqari, aholi soni respublikada eng yuqori sur'atlarda o'smoqda. Mustaqillik yillarida (1991–2020) viloyat aholisi soni 1694,0 mingdan 3225,7 ming kishiga yoki 174,7% ga ko'payganligini ta'kidlash kifoya. O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich o'rtacha 150,5 ni tashkil etdi (o'rtacha yillik o'sish sur'atlari mos ravishda 2,70% va 1,95%).

Aholi tug'ilish ko'rsatkichi mamlakatning barcha viloyatlarida qisqarib borayotganligi kuzatilsada, mazkur jarayon bo'yicha ular bir biridan keskin farq qiladi. Bu jarayon 1991 yilda Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlarida 40 promilledan yuqori, Andijon, Jizzax, Namangan, Samarqand, Sirdaryo, Xorazm va Qoraqalpog'iston Respublikasida 35-40 promille, Buxoro, Navoiy, Farg'ona viloyatlarida 30-35 promillega teng bo'lgan. Bu ko'rsatkich Toshkent viloyati va Toshkent shahrida pastroq bo'lgan. Aholi tug'ilish darajasi yil sayin kamayib, 2019 yili barcha viloyatlarda 21-25 promilleni tashkil etdi va ular o'rtasidagi farqlar qisqargan.

Respublikamizda o'tgan asrning 70-yillarida oilalarda tug'ilishining pasayishi kuzatilib, u obyektiv va subyektiv sabablarga bog'liq holda amalga oshgan. Tahlillar ushbu jarayonlarni davr siyosati ya'ni markaz tomonidan O'rta Osiyoda amalga oshirilgan demografik siyosat aniqrog'i oilalarning

kattaligini, bolalar sonini majburiy chegaralash natijasi ekanligidan dalolat bermoqda. Ushbu siyosatning ta'siri Qashqadaryo viloyatida o'tgan asrning oxirgi choragidan namoyon bo'la boshlasada, aholi orasida demografik rivojlanishida darhol sezila boshlamadi. Respublikamizda oilalar demografik rivojlanishi, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasining mintaqaviy xususiyatlari aholi soni o'sishida hududiy tafovutlarni vujudga keltirdi.

O'zbekistonda 1989-2019 yillar mobaynida oilalarning o'sish sur'ati juda yuqori bo'lgan. Bu esa mazkur davrda oilalar tabiiy ko'payishining yuqori bo'lishi va tashqi migratsiyaning ijobiy natijasi bilan ifodalanadi. Ushbu davrda Jizzax, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm va Namangan viloyatlarida hamda Qoraqalpog'iston Respublikasida oilalar demografik taraqqiyotida jadal o'sish ro'y berdi.

Oxirgi yillarda respublikada oilalar sonining o'sishi oldingi davrga nisbatan kamayib, u tug'ilishning kamayishi va tashqi migratsiyaning salbiylashuvida namoyon bo'luvchi demografik o'tish jarayonining boshlanganligi bilan tavsiflanadi. Mazkur davrda ham Jizzax, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm va Namangan viloyatlarida oilalarning o'sishi biroz yuqori bo'lgan. Bu jihatdan Qoraqalpog'iston va boshqa mintaqalar o'rtacha ko'rsatkichga ega bo'ldi. Toshkent va Sirdaryo viloyatlarida oilalar soni sekinlik bilan o'sgan bo'lsa, Toshkent shahrida uning soni deyarli o'zgarmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бўриева М.Р. Демография асослари. – Т.: <<Университет>>, 2001, 117 б.
2. Бўриева М.Р. Демография асослари. - Т.: <<Университет>>, 2000, 157 б.
3. Бўриева М. Оила демографияси. - Т.: <<Ўзбекистон>> 1997, 44 б.